

«MİLLET SİZE MÜTEŞEKKİRDİR...» (KAFKAS İSLAM ÖRDUSU TARAFINDAN BAKÜ'NÜN KURTULUŞUNUN 95. YILDÖNÜMÜ)

Azerbaycan gönüllüleri toplu halde Kafkas İslam Ordusu'na katılıyorlar.

Çarlık sonrası Rusya'yı yöneten Geçici Hükümetin 7 Kasım 1917'de Petersburg'da Bolşevikler tarafından yıkılmasından sonra Kafkasya'da çifte egemenlik sorunu ortaya çıkmıştı. 1. Yeni kurulmuş Maverai Kafkas Hükümeti. Tiflis'te toplanan ve Maverai-i Kafkas Seymi" olarak bilinen parlamentoda Gürcü, Azerbaycanlı ve Ermeni milletvekilleri temsil olunmuştu. 2. ise 15 Kasım'da Bakü'de Bolşevikler tarafından oluşturulan Bakü İşçi, Köylü ve Asker Vekilleri Sovyeti, kısa adıyla Bakü Sovyeti idi. Bakü Sovyeti'nin başında Bolşevik Stepan Şaumyan vardı. Bakü Sovyeti doğrudan Rusya Komünistlerine bağlıyken temel görevi Rus Bolşeviklerini petrol, pamuk ve buğday gibi hammaddeyle temin etmekte (1, s. 94-98). Ayrıca, temel görevlerinden biri de Azerbaycan'ı Bolşevik devletinin bir sömürgesi haline getirmektir. Bu ise Azerbaycan hal-

kının çıkarları aleyhine olduğu kadar ümitlerinin de boşa çıkması demektir. 1917 yılı ortalarına dek Azerbaycan'ın sadece Rusya sınırları içinde özerkliğinden bahsedilirken yılsonuna doğru artık tam bağımsızlığından yana düşünceler yüksek sesle dile getiriliyordu. Maverai-i Kafkas Seymi'ne milletvekili olarak seçilmiş Azerbaycanlı aydınlar daha sonra M.E. Resulzade'nin başkanlığında Milli Şura'yı oluşturmuşlardı.

Devam etmekte olan Birinci Dünya Savaşı sürecinde, 5 Aralık 1917 yılında Erzincan'da Türk ordusuyla Maverai-i Kafkas Komiserliği (hükümeti) arasında barış anlaşması imzalanmış, Rus ordusu demiryoluyla Tiflis'ten Bakü'ye doğru çekilmeye başlamıştı. Geri çekilenlerin bir kısmı Bakü Sovyeti'nin komutası altına girmişlerdi (2, s. 23). Brest anlaşması gereği (03.03.1918) Rusya kendi ordularını Kars ve Batum

Türk ordusu Azerbaycan'a dahil oluyor. Gazah, 1918.

vilayetlerinden çıkarmıştı. O sırada Bakü Sovyeti kendisinin Bakü'deki tek iktidar erki olduğunu ilan etmişti. Fakat Şaumyan ve taraftarları bu iktidarı barışçıl yolla elde tutamayacaklarını biliyorlardı. Bu yüzden kendilerine rakip gördükleri Azerbaycan'ın milli partilerini tasfiye etmeye karar verdiler. Sovyet Rusya için Bakü petrolü olağanüstü öneme haizdi. Bu yüzden Şaumyan'ın öncelikli görevi Azerbaycan petrolünün kesintisiz bir şekilde Rusya'ya akışını sağlamaktı. Şaumyan bu önemli görevinden dolayı Kafkasya Olağanüstü Komiseri görevine atanmıştı. Bolşevikler Ermeni milliyetçi partisi Taşnaksutyun'un silahlı güçlerini bir araya getirerek 30 Mart-2 Nisan'da Bakü, Şamahı ve Gubá'da Azerbaycanlılara karşı soykırım yaparken, Hazar'ın tüm batı sahili boyunca iktidara el koyarak 50 binin üzerinde insanı katlettiler (3). Ardından Sovyet tarih kitaplarında "26 Bakü Komiseri" adıyla ünlü olan Halk Komiserleri Sovyeti oluşturuldu. Şaumyan petrol ve pamuk tedarikiyle ilgili Lenin'in talimatını icra ederken, o da karşılığında bu etnik temizlemeye gözlerini kapamıştır. 1917 yılına gelindiğinde Kafkasya'da sadece Ermenilerin önemli sayılabilecek askeri gücü vardı. Çarlık Rusyası Türklere karşı savaşta kullanılmak amacıyla 35 bin Ermeni asker ve subayı eğitmiştir. Ermeni tümeni 1914-1916 yıllarında Rus ordusu bünyesinde oluşturulmuş ve işgal edilmiş Türk topraklarında kıyım ve şiddet uygulamış Ermeni alaylarından ibaret idi.

Mavera-i Kafkas Komiserliği'nin Bolşeviklere karşı gönderdiği küçük çaplı askeri güçler ise yenilmişlerdir. Mart olayları sonrası Azerbaycanlı milletvekilleri artık bağımsızlık talebini gündeme getirmeye başlamışlardır.

Bu gelişmeler büyük devletlerin dikkatinden kenarda kalmamıştır. Nisan ayında Türk ordusu 1914 yılında çizilmiş Rus-Türk sınırını geçmiş ve Ermeni çetelerini püskürterek Batum'a yaklaşmıştı (4, s. 174). Her ne olursa olsun Bakü petrolünü kaybetmemek için Ruslar Almanya ile anlaşmaya varmaya çalışıyordu. Anlaşma sağlanırsa Bakü Sovyeti'nin iktidarı devam edecek ve tedarik edilen petrol Rusya ve Almanya arasında paylaşılacaktı. Daha sonra İngiltere de da olaylara müdahil oldu. Gizli Paris anlaşması gereği (23.12.1917) Rusya "eylem alanlarına" ayrıldı. Don, Kafkasya ve Türkistan İngiliz etki alanını oluşturacaktı (5, s. 38).

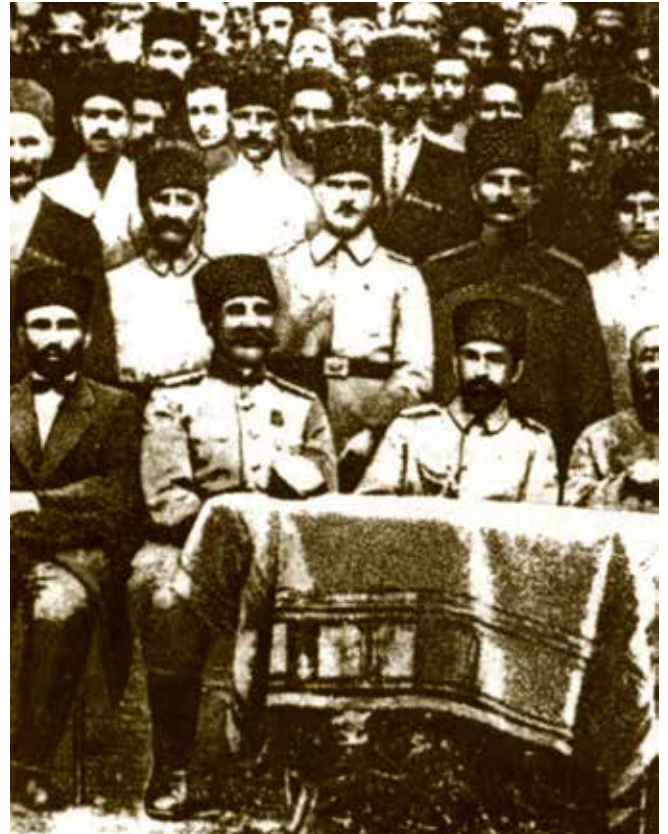
28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Bakü üzerinde denetim sağlanana kadar Gence şehri cumhuriyetin geçici başkenti ilan edildi. Bu arada Çarlık döneminde ismi Yelizavetpol olarak bilinen Gence'nin tarihi adı da iade edilmiş oldu. Cumhuriyetin silahlı kuvvetleri kısa süre önce oluşturulmuş ve sayı itibarıyla az olan Müslüman tümeninden ibaretti. Buna göre de Şaumyan Gen-

ce'ye saldırarak cumhuriyeti yerinde boğmayı planlamıştı. Bu plana göre Bakü Sovyeti birlikleri Azerbaycan'ın içlerine doğru harekete geçince Yelizavetpol ve Gürcistan Ermenileri ayaklanma çıkaracak, Ermeni silahlı birlikleri Zengezur ve Karabağ'a saldıracak ve Bakü Sovyeti birliklerine doğru hareket edeceklerdi. **Böylece Azerbaycan halkının varlığı bile tehlikeye düşmüş oluyordu!**

Bu durumda 4 Haziran tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti delegasyonu Batum'da Osmanlı hükümetiyle dostluk ve işbirliği anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmada Os-

Kafkas İslam Ordusu'nun kumandanı Nuri Paşa ve Müslüman Tümeni kumandanı Ali Ağa Şihlinski. Gence, 1918.

İngilizler Bakü'de Ermeni topçularını eğitiyorlar. 1918.

manlı devletinin "ülkede asayiş ve güvenliği sağlamak zarureti doğarsa Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetine askeri yardımda bulunacağı yükümlülüğü" öngörülmüştü. Türk tarafının açıklamasına göre Bakü ve çevresinde yüz binlerce Türk ve Müslüman kendilerini devrimci adlandıran eşkıyaların boyunduruğu altında kalmaya mahkum edilmiştir (6, s. 16). Türk askeri birliklerinin planına göre (5. Kafkas ve 15. Çanakkale orduları) Azerbaycan'ın Müslüman Tümeni ve gönüllü birlikleriyle birleşerek Kafkas İslam Ordusu adı altında birleşecekti. Kafkas İslam Ordusu'nun komutanı ise Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşa Killigil idi.

6 Haziran 1918 yılında Bakü Sovyeti orduları komutanı Grigori Korganov Yelizavetpol (Gence) üzerine saldırı emri verdi. Bakü Sovyeti silahlı birlikleri 19 piyade taburundan (18

bin) oluşuyordu ve Moskova'nın "uçan bölükler" adıyla tanınan seçkin birliği ve yüz kişilik bir süvari birliği vardı. Aynı zamanda 20. Tabur ve yine 2 süvari birlikleri de oluşum aşamasındaydı. Ordunun silah potansiyeli 19 top, 3 zırhlı tren, birkaç deniz uçağı (hidroplan), 4 zırhlı gemi ve 3 silahlı nakliye gemisinden ibaret idi. Daha sonradan Astrahan'dan 4 zırhlı muharebe aracı, 13 uçak ve 6 top da getirilmişti (2, s. 93). Askerlerin önemli bir bölümü Taşnaksutyun Partisi mensupları veya parti taraftarı olan Ermenilerdi. Bu yüzden Bakü Sovyeti ordusu ilerledikçe Azerbaycan köylerini yakıp yıkarken Ermenilerin yaşadıkları köylerde ilave birlikler oluşturuyordu.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin silahlı birlikleri ise onlarla kıyaslanmayacak kadar azdı. 18 Aralık 1917 yılında Korgeneral Ali Ağa Şihlinski'nin komutasında Müslüman Tümeni oluşturulmuştu (7, s. 36). Tümen karargahı Tiflis'te, daha sonra ise Gence'de idi. Burada silahlı kuvvetlerin oluşturulması süreci başlamıştı. Şamahı'da Halil Paşa Talişinski'nin komutasında 1. Müslüman piyade tugayı oluşturulmuştu. Tugayın görevi Bolşeviklerin saldırılarına karşı koymaktı (8, s. 53-55). Subay kadrolarının azlığı tümenin oluşumu önündeki en büyük engellerdendi. A.Şihlinski anılarında şöyle yazıyordu: "Azerbaycanca konuşabilen yeterli kadar subayımız yoktu. Seferber edilecek askerler ise kesinlikle Rusça bilmiyorlardı. Yeni birliklerin örnek alabileceği hiçbir astsubayımız ve eskiden hizmet etmiş bir askerimiz bile

Rus subaylar Bakü'de Ermenilere askeri eğitim veriyorlar. 1918.

yoktu" (9, s.187). Tümen fiilen Tatar ve Şeki süvari alaylarının tam olmayan heyetinden, iki atıcı bölük (600 süngülü), kısmen eski Türk esirlerden müteşekkildi. Ordunun silahları bazen cepheden geri dönen Rus birlikleriyle girilen ağır savaşlar sırasında ele geçirilen silahlardı. Örneğin 1918 yılı ocak ayında Şemkir demiryolu istasyonunda böyle bir olay yaşanmıştı. Oluşturulan birlikler derhal hareket eden Bolşeviklere karşı savaşmak için gönderilmişlerdi.

10 Haziran 1918 yılında Bolşevikler Maverai Kafkas demiryolu hattı boyunca Hacıgabul'dan Gence istikametine doğru harekete geçtiler. Müslüman tümeni ve gönüllü birliklerin direnişini kırarak ilerleyen Bakü Sovyeti birlikleri 12 Haziran'da Kürdemir'i işgal ederek bir hafta sonra Garameryem köyüne ulaştılar. Bakü'den V.İ.Lenin'e şöyle bir telgraf gönderilmişti: «Ordumuz örnek bir düzene sahiptir ve psikolojik durumu yüksek seviyededir. Ordumuz ve donanmamız Sovyet hakimiyetini kahramancasına koruyacaktır» (10, s.95). 16 Haziran'da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Tiflis'ten Gence'ye taşındı. Nuri Paşa Garameryem köyüne takviye birlikleri sevk etti. Üç gün devam eden ağır savaş sonucunda Kafkas İslam Ordusu birlikleri yaklaşık bin şehit vererek Göyçay'a çekilmek zorunda kaldı.

19 Haziran'da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hükümeti sıkıyönetim ilan etti ve tüm kuvvetler seferber edildi. 26 Haziran'da çıkarılan bir emirle Müslüman tümeni özel Azerbaycan Tümeni adlandırıldı (7, s. 160, 173-174). Bu tarih Azerbaycan Milli Ordusu'nun kuruluş günüdür. 27 Haziran-1 Temmuz 1918'de Göyçay yakınında devam eden savaşlarda Kafkas İslam Ordusu Bolşeviklerin 1. Kafkas Tümenini yenerek Garameryem'i geri aldı. Burada birkaç gün esirlikte tutulan yaralıların Ermeniler tarafından doğranmış cesetleri bulundu (11, s. 84; 12, s. 98). Muğan'ın erzak rezervlerini ele geçirmek için Bolşevikler nehir gemileri desteği ile Salyan'a doğru önemli askeri güç sevk ettiler. 28 Haziran- 2 Temmuz tarihlerinde burada kanlı savaşlar yaşandı. Yerel savunma birlikleri Kafkas İslam Ordusu'nun yardımıyla Bolşevikleri geri püskürttü.

O sırada İran'da görev yapan ve komutasında 1500 asker bulunan eski Rus ordusu subayı L.Biçerahov Bolşeviklerin yardımına geldi. 5 Temmuz'da Elet'e gelen bu birlikler 7 Temmuz'da cepheye gittiler (10, s. 118).

Kafkas İslam Ordusu'nun 5-14 Temmuz'da başlattığı Ağsu-Kürdemir taarruzları sonucunda 2 Temmuz'da Ağsu, 10 Temmuz'da ise Kürdemir düşman elinden geri alındı. Azerbaycan gönüllülerinin yoğun bir şekilde orduya gelirken Bakü Sovyeti ordusunun gücü tükenmekteydi. Temmuz ayı

ortalarında Azerbaycan gönüllü birliklerinin toplamda mevcudu 5 binin üzerine çıkmış ve Albay Hebib Bey Selimov'un komutasında ve askeri düzen kuralları doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Hebib Bey Selimov Azerbaycanlılar arasında Rusya Genel Kurmayına bağlı Akademiden mezun tek subay idi. Nuri Paşa Hebib Bey Selimov'un üstün askeri yeteneklerini görünce Azerbaycan-Türk birliklerinin bir kısmını Müsüslü adı altında onun komutasına vermiştir. Ağsu-Kürdemir savaşlarında Selimov'un komutasındaki güçler Biçerahov'u ağır yenilgiye uğrattılar (13, s. 309).

Sovyet Rusya hükümeti bir taraftan Bakü Komünü'ne askeri yardımlarını genişletirken, diğer taraftan da Almanya ile müzakereleri sürdürerek onu Türkleri durdurması için ikna etmeye çalışıyordu. Lenin Stalin'e şöyle bir telgraf yazmıştı: «Almanlar Türkleri Bakü'ye bırakmayacaklarını söylerken petrolden pay almayı umuyorlar... Artık Bakü'yü elde tutmak için çok ciddi şans var. Petrolün bir kısmını, elbette vereceğiz» (14, s. 109). Tiflis'deki Alman Başkonsolusu fon Shulenburg şöyle yazıyordu: «Türklerin genelde Bakü'yü alabilecekleri şüpheli görünüyor. Muhtemelen, aynı zamanda arzu edilen şu ki, onlar orada Bolşevikler tarafından esaslı hezimete uğratılacaklardır. Eğer Bolşeviklerle dostça anlaşabilirsek Bakü'nün petrol kaynakları ve yerel rezervleri tam ve sağlam olarak elimize geçebilir» (15, s. 130).

Türk topçuları Bakü etrafındaki bir mevzide. Eylül, 1918.

27 Ağustos 1918'de Rusya ve Almanya arasında Brest-Litovsk Anlaşmasına ek bir anlaşma imzalandı: «...Almanya Kafkasya'da üçüncü bir devletin aşağıda gösterilen sınırları geçmemesi (sınırlar belirtilmiştir) için etkisini kullanacaktır. ... Rusya gücü ölçüsünde Bakü vilayetinde petrol ve petrol ürünleri üretimine yardım edecek ve toplam üretimin dörtte birini, fakat her ay daha sonradan belirlenecek belli bir tonun altında olmamak kaydıyla Almanya'ya tedarik edecektir» (16). Buna rağmen Türk ordusu Bakü'ye doğru hareketini devam ettirmiştir.

Savaşlardaki yenilgi, ciddi erzak sorunu ve Bakü Komününün politikasından hoşnutsuzluk gibi nedenlerle Bakü'deki durum da değişmiş bulunuyordu. Bakü'nün yerli ahali Bakü'yü kendi kardeşlerinden korumaktan yana değildiler. Ermeniler ise her ne olursa olsun şehri Türk ve Azerbaycan birliklerinden korumaya çalışıyorlardı. Bolşevik olmayan Ruslar ise (Monarşistler, Menşevikler, Kadetler ve Eser'ler) ise Türklerden korkuyor ve İngilizlerden yana tavır sergiliyorlardı. Bolşevikler ise Bakü'yü mümkün kadar daha fazla ellerinde bulundurarak, Sovyet Rusya'yı petrolle teçhiz etmek istiyorlardı. 19 Temmuz'da Bakü'ye G.Petrov'un komutasında çok

Azerbaycan ve Türk subayları. 1918.

iyi silahlanmış, süvari, denizci ve topçulardan müteşekkil Bolşevik bölüğü geldi. 20 Temmuz'da Kafkas İslam Ordusu Bakü ordusunu Şamahı'dan atabildi. 26-31 Temmuz'da Hacıgabal muharebesinde Bolşevikler 780 kişi kayıp verdiler. G.Petrov'un seçkin bölüğünden sadece 200 kişi hayatta kalabilmişti.

Eser, Menşevik ve Taşnak ittifakı Bakü Sovyeti'nin 25 Temmuz tarihli olağanüstü toplantısında oy çokluğuyla «Bakü'ye İngilizlerin Davet Edilmesi ve Tüm Sosyalist partilerin temsilcilerinden İbarete Hakimiyetin Teşkil Edilmesi» konulu bir karar önerisinde bulundular. Aynı zamanda üç bin Ermeni askeri cepheye katılmayı reddettiler. Bakü'deki Kızıl Ordu birliklerinin komutanı Avetisov Bakü Sovyeti'nden Türklerle müzakereye başlaması konusunda istekte bulundu.

27 Temmuz'da Şaumyan Lenin'e gönderdiği telgrafta şöyle yazıyordu: «Cephedeki durum her geçen gün kötüye doğru gitmektedir. Rusya adına Bakü'yü kurtarmak için Rusya'dan gelecek ordu birliklerinin acil yardımı gerekmektedir.» Moskova 3 zırlı araç, 80 top, 160 makineli tüfek, 10 bin tüfek ve 200 bin mermi gönderdi. Fakat 29 Temmuz'da Sovyet orduları Bileceri mevzisine doğru çekilmek zorunda kaldılar. Biçerahov ise Dağıstan'a gitti (10, s. 126).

Bakü Sovyeti 31 Temmuz tarihli olağanüstü toplantısında yetkilerini bıraktığını ilan ederek askeri güçlerini ve devlete ait malvarlıklarını deniz yoluyla Sovyet Rusya'ya taşıma kararı aldı. 1 Ağustos'ta Bakü'de iktidar Geçici Sentrokaspi Diktatörlüğü ve İşçi ve Asker Vekilleri Konseyi Geçici Başkanlık Divanına (Prezidium) geçti. Azerbaycan halkının gözleri önünde sağ Eser'ler, Menşevik ve Taşnaklardan müteşekkil Sentrokaspi Diktatörlüğü oluşturuldu. Bu kurum Azerbaycan karşıtı yeni bir ittifak demek idi.

Yeni iktidar Kafkas İslam Ordusu'nu durdurmak iktidarında değildi. Avetisov ve Ermeni Milli Konseyi acil kapitülasyon kararı aldı. Fakat burada İngiliz ordularının geleceği ümidi de doğmuş oluyordu.

İngiliz hükümeti Bakü'nün petrol madenlerinin Alman veya Türklerin kontrolüne geçeceğinden korkuyordu. 1918'de General L.Dunsterville işgal ettikleri Bağdat'ta "Dunsterforce" adlı bir bölük oluşturmuştu. Bölükte savaş deneyimine sahip seçkin askerler ve subaylar vardı. Şubat ayının ortalarında bölük İran'ın Enzeli şehrine geldi ve Sentrokaspi Diktatörlüğü tarafından Ermeni S.A.Ter-Gazarov aracılığıyla Bakü'ye davet edildi. 4 Ağustos'ta ilk İngiliz askerleri Bakü'ye geldiler. 17 Ağustos'ta ise Dunsterville'in yönetimeki esas birlikler Enzeli'ye geldi. Savaş cephelerindeki durumun ağır olması nedeniyle Büyük Britanya yeteri kadar asker

ayıramamıştı. Gelen kuvvetler 1330 asker mevcudu, birkaç zırhlı araç, top ve iki uçaktan ibaret idi (17, s. 94).

4 Ağustos'ta Bakü'den ayrılmak üzere yola çıkmış Kızıl Ordu askerlerinin buldukları 17 gemi, silah ve mühimmatlarıyla birlikte Sentrokaspi Diktatörlüğü donanması tarafından çevrilerek limana dönmeye mecbur edildi. Burada silahları ellerinden alınarak daha sonradan aynı gemilerde Astrahan'a gönderildiler. Genel L.Dunsterville'e göre boşaltımlı gemilerde sadece askeri mühimmat değil, aynı zamanda büyük miktarda değerli eşyalar da vardı. Bolşevikler askeri mühimmatın taşınmasını bahane ederek Bakü ahalisini de yağmalamışlardır. Bakü komiserleri Şaumyan'la birlikte hapsedildiler. En zor dönemde cepheyi bırakıp kaçtıkları, savunma için çok büyük önem arz eden silah, askeri mühimmat ve gıdayı kendileriyle birlikte götürdükleri için Fabrika Komiteleri Konferansı tarafından bolşevikler "hain ve halk düşmanı" ilan edildiler.

İngiliz askeri birliğinin sayıca az olduğu için Dunsterville Bakü'yü savunan güçlerin moralinin yükseltilmesinin bir numaralı görev olduğunu düşünüyordu. Dunsterville Ermeni Komitesine açıklamada bulunarak İngilizlerin şehrin savunması için tek başına sorumluluk taşımadıklarını, nitekim diğer cephelerde de asker ve donanma bulundurmak zorunda olduklarını dedi. İngilizlerin sayıca bu kadar az olması şehir yönetimini hayal kırıklığına uğratmıştır. Dunsterville ise Sentrokaspi Diktatörlüğü ordusunun savaş kabiliyetinin bu kadar düşük olmasından şaşkına dönmüştür. Ayrıca ordunun büyük bir kısmı Ermenilerden ibaretti.

1- 4 Ağustos'ta Sentrokaspi Diktatörlüğü Bakü önlerinde hezimete uğradı. 5 Ağustos'ta öncül Türk-Azerbaycan birlikleri Patamdar yüksekliğini ele geçirerek şehre girmeğe başladılar. Fakat savunma tarafı top ve zırhlı araçların sayıca üstünlüğüne ve hava desteğine dayanarak karşı taarruza geçtiler. Topçu birlikleri olmadan Bakü'yü kurtarmanın

Nuri Paşa Türk ve Azerbaycan subayları ile Azerbaycan'da Almanların yaşadıkları kent olan Yelenendor'da. 1918.

Türk askerlerinin şehit oldukları yerlerde inşa edilmiş çok sayıda abidelerden biri. Sovyet hakimiyetine rağmen Azerbaycan halkı onun özgürlüğü için savaşıyor hayatını kaybetmiş şehitlerin mezarlarını korumuştur.

mümkün olmayacağı belli oldu. 7 Ağustos'ta M.E.Resulzade şöyle bir telgraf gönderdi: «Eğer Bakü alınmazsa, her şey kaybedilmiş demektir. Elveda Azerbaycan!» (7, s. 283). Aynı günde düşman tarafının yeni bir insanlık dışı eyleme imza attığına dair haberler dolaşıyordu: Askeri gemiler sahil Elet-Puta demiryolunda hareket eden sıhhiye trenini top ateşine tutmuş, neticede 12 yaralı asker hayatını kaybetmişti (7, s. 303). Kafkas İslam Ordusu mevzilerinin bombalanması sırasında düşmana açılan karşı ateş sonucunda 1 Rus ve 1 İngiliz uçağı düşürülmüş, düşmanın denizden çıkarma yapma planı Azerbaycan zırhlı treni tarafından önlenmiştir. Ağustos ayında Kafkas İslam Ordusu Guba, Gusar, Haçmaz bölgelerini kurtardı. Ayrıca Bakü'nün hakim tepeleri ve köyleri uğruna savaşlar devam etmekteydi. 31 Ağustos'ta mevzileri gözden geçiren Dunsterville şöyle diyordu: «Yeryüzünde hiçbir güç Bakü'yü Türklere korumak iktidarında değildir» (17, s. 110).

10 Eylül'de Bakü cephesindeki güçleri taarruza geçirmek için Nuri Paşayla birlikte yedek takviye kuvvetleri toplandı (8, s. 132).

Kafkas İslam Ordusu'na ait silahlar ve eşyalar. 16.09.13-16.10-13 tarihlerinde Azerbaycan Milli Tarihi Müzesi'nde düzenlenmiş sergi.

T. Swietochowski'ye göre Kafkas İslam Ordusundaki toplam asker sayısı 16-18 bin idi. Bu sayının üçte birisi Türklere, geri kalanı da Azerbaycanlı gönüllülerden oluşmuştur. General L. Dunsterville'e göre Kafkas İslam Ordusundaki asker sayısı 12 bindi ve bunun yarısı Türklere, geri kalanı da Azerbaycanlılardan müteşekkil idi. Muharebede Azerbaycan zırhlı treni ve sıhhiye treni yer alıyordu (7, s.127). Enver Paşa Alimerdan Bey Topçubaşov'la görüştüğü sırada şunu ifade etmişti: «Bende olan bilgilere göre seferberlik sırasında çok da zorluk çıkmamış. İnsanlar gönüllü surette orduya katılıyorlar. Zaten böyle olmalı. Onlar askeri disiplini bilmiyorlar. Fakat görünen şu ki askeri ruh muhafaza edilmiş. Bu ise çok önemlidir» (18, s. 17).

İngiliz yarbay Clutterbuck'e göre Bakü'yü 9151 askerden oluşan 22 Rus ve Ermeni taburu koruyordu.

Türk ordusundan firar etmiş bir Arap askerin verdiği bilgi dahilinde şehre taarruzun 14 Eylül'de yapılacağı belli oldu. İngilizler mümkün olduğu kadar tüm mevzilerde savunma önlemleri aldılar. Kafkas İslam Ordusu Kurt Kapısı adlanan ve stratejik öneme sahip yüksekliğe saldırdı. Bu tepeye hakim olmak şehre hakim olmak demektir. Burası İngilizlerin en çok önem verdikleri bir mevzii idi. Buradan şehre gelen tek yol ve patikalar ateş altında kalıyordu. 14 Eylül'de Kafkas İslam Ordusu birlikleri sessiz bir vaziyette dik kayalıklara tırmandılar ve saat 3 civarlarında aniden saldırarak ön mevzileri ele geçirdiler. Sabaha doğru çevreyi sarmış yoğun sis yüzünden İngilizler ne olup bittiğini anlamakta zorlanıyorlardı. Saat 4 sularında ateş başladı. Fakat artık geç kalınmıştı. Yenildiğini anlayan Dunsterville şöyle diyecekti: "Bizim bu kadar güçlü bir mevziimizin düşman tarafından kolayca işgal edildiğine inanmak imkansızdı" (17, s. 263). Dunsterville elindeki tüm güçleri, ayrıca 2 uçak ve 6 zırhlı muharebe aracını Kafkas İslam Ordusunun Kurt Kapısından şehre girmesini engellemek için gönderdi. Türk-Azerbaycan güçleri ağır silahları da yüksekliğe çıkarmışlardı. Çatışmaları sürdürerek adım adım şehir merkezine doğru yaklaştılar. Akşama doğru toplar artık şehri ve limanı tam kontrol altına almıştı. Dunsterville Kafkas İslam Ordusu toplarının şehrin istenilen noktasını vurma iktidarında olduğunu görünce gemilerine gitmek için hazırlık emri verdi. Gece ortamın sakinleştiğini gören İngilizler 23.00'da denize açıldılar (7, s. 336-341). Sentrokaspi Diktatörlüğü hükümeti de şehirden kaçtı. Ceza evindeki Bolşevik liderler de kaçma fırsatı yakaladılar ve gemiye binerek Bolşeviklerin kontrolündeki Astrahan'a doğru hareket ettiler. Fakat gemide yeteri kadar yakıt olmadığı için Krasnovodsk'a doğru hareket etmek zorunda kaldılar. Burası yerel "Eser"lerin

kontrolünde idi. Eserler Bolşevizmin yayılmasını bölge için tehdit olarak görüyorlardı. Bu yüzden onları derhal kurşuna dizdiler.

15 Eylül 1918 yılında Kafkas İslam Ordusu birlikleri Bakü'ye girdi. 17 Eylülde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Gence'den Bakü'ye taşındı.

Bakü'nün kurtuluşu Bolşevikler açısından büyük bir kayıptı. Bakü'yü kaybetmekle onlar Maverai Kafkas'taki tek üssü ve petrol tedarik noktasını kaybetmiş bulunuyorlardı. Bakü'nün kurtuluşu ayrıca Osmanlı'nın bölgede güçlenmesini istemeyen İngilizler açısından da büyük kayıptı. Fakat Osmanlı devletinin ömrü uzun değildi. Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilgi ile çıkan Osmanlı devleti 30 Ekim 1918 Mondros mütarekesi şartları gereği Kasım 1918'de askeri güçlerini Kafkasya'dan çekmek zorunda kaldı. Bakü uğruna yapılan savaşın en önemli sonucu Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hükümetine ülkenin büyük bir kısmında egemenlik imkanı sağladı. Bakü yeni devletin başkenti oldu.

15 Eylül 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Başbakanı Feteli Han Hoylu Bakü'de böyle bir telgraf aldı: "Millet size müteşekkirdir..." ❁

EDEBİYYAT:

1. Qasımlı M. Bolşevik Rusiyasının Güney Qafqaz siyasəti // Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu. Bakı, 2008.

2. Ağayev Y., Əhmədov S. İstiqlal yürüşü – 1918. Bakı, 2009.

3. Rustomova- Toxidi C. Mart 1918 g. Bakı. Azərbaycan Dövlət Arxivində saxlanılan Azərbaycanın 1918-ci ilin mart ayının 19-20-ci günlərində Bakıda baş verən qırqoqların sənədli materialları. Bakı, 2009, 864 str.; Kuba. Aprel-may 1918 g. Məsələsi. Bakı, 2010, 554 str.

4. Лудшувейт Е. Ф. Турция в годы первой мировой

войны 1914-1918 гг. Военно-политический очерк. М., 1966.
5. Гражданская война и военная интервенция в СССР. М., 1983.

6. Azərbaycan Demokratik Respublika (1918-1920). Xarici siyasət (Sənədlər və materiallar). Bakı, 1998.

7. Süleymanov M. Qafqaz İslam ordusu və Azərbaycan. Bakı, 1999.

8. Süleymanov M. Azərbaycan Ordusu (1918-1920). Bakı, 1998.

9. Али Ага Шихлинский. Мои воспоминания. Баку, 1944.

10. Кадишев А. Б. Интервенция и гражданская война в Закавказье. М., 1960.

11. Yuceer N. Birinci Dünya savaşında Osmanlı ordusunun Azərbaycan və Dağıstan hərəkəti. Ankara, 2002.

12. Görüylmaz M. Türk Kafkas İslam Ordusu və ermənilər. İstanbul, 2007

13. Süleymanov M. Qafqaz İslam ordusunun Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəsi // Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu. Bakı, 2008.

14. Ленин В. И. Полное собрание сочинений, том 50.

15. Пипия Г.В. Германский империализм в Закавказье в 1910-1918 гг. М., 1978.

16. Русско-германский добавочный договор к Мирному договору между Россией, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией – с другой 27 августа 1918 г. Док. 319, с.442-443 // Документы внешней политики СССР. Т.1. М., 1959.

17. Денстервиль Л. Британский империализм в Баку и Персии. 1917-1918. Тифлис, 1925.

18. Топчибашев А. Дипломатические беседы в Стамбуле (1918-1919). Баку, 1994.

19. Azərbaycan Demokratik Respublika (1918-1920). Armiya. (Sənədlər və materiallar). Bakı, 1998.